

Müteşâbih Hadîslerin Yorumu Bağlamında İbnü'l-Müneyyir'in (ö. 683/1284) Tefsîru müşkilâti ehâdis bi şekli zâhiri-hâ Adlı Eseri

*Osman BODUR**

Öz. İslâmî ilimlerin hemen hepsinde oldukça önemli bir yer tutan müteşâbih konusu, tefsir ve kelâm sahasında yoğunlukla incelendiği halde, hadîs sahasında bu alanla alakalı doğrudan yapılan bir çalışma yok gibidir. Her ne kadar müşkilü'l-hadîs başlığı altında müteşâbih hadîsler konusu incelenmiş olsa da bu alanda yazılan eserlerden hareketle konunun müstakil olarak ele alınması gerekmektedir. Bu makalede konu İbnü'l-Müneyyir'in Tefsîru Müşkilâti ehâdis bi şekli zâhiri-hâ adlı yazma eseri çerçevesinde incelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Müteşâbih, müşkil, hadîs, İbnü'l-Müneyyir

“Tefsiru Muskilati ehadis bi sekli zahiriha” of Ibn alMunayyir in the context of the interpretation of mutesabih (allegorical) hadith

Abstract: Almost every study of Islam has put mutesabih (allegoric) in a position as an important subject. It has mostly been analyzed with consistence in the field of Exegesis (Tafsir) and Kalâm, but there hasn't been an immediate study made about it in the field of hadiths. Although there has been a study made about mutesabih (allegorical) hadith under the name of muskulu'l-hadis, there must be an independent/separate study on the hand of the codex's/written books in this field. It's not possible to present a study by scanning all the articles of the literature, but it's possible to study one of the codex's in the form of an article. Based on this, there's been a list presented in the introduction about codex's of mutesabih (allegorical) hadith. Based on this, Tefsiru Müskilati ehadis bi sekli zahiriha of Ibnu'l-Muneyyir, you can find a copy in Süleymaniye Library (Turkey) and in Codex's Library (Egypt), has been chosen between the codex's and has been examined. This codex is without any doubt very important because it offers an orderly information about the interpretation of mutesabih (allegorical) hadith and provides a benefit of the previous codex's

* Sakarya Üniv. SBE Doktora Öğr.

Keywords Allegoric, inconsistent, hadith, Ibn al-Munayyir

İktibas / Citation: Osman Bodur, “Müteşâbih Hadîslerin Yorumu Bağlamında İbnü'l-Müneyyir'in (ö. 683/1284) Tefsîru müşkilâtî ehâdis bi şekli zâhirihâ Adlı Eseri”, *Usûl*, 17 (2012/1), 107 - 130.

I. Giriş

İslam'ın temel kaynakları olan Kur'ân ve sünnet her dönemde anlama ve yorumlama çalışmalarına konu olmuştur. Kur'ân'dan hareketle murad-ı ilahîyi anlama doğrultusunda nasıl devasa bir tefsîr külliyâtı ortaya çıkmışsa, Hz. Peygamber'in sözlerini doğru anlama ve yorumlama hedefine matuf gayretlerin sonucunda da şerh edebiyatı ortaya çıkmıştır. Şerh edebiyatı, sistematik ve objektif değerlendirildiği takdirde Peygamber'in sözlerini doğru anlamak ve hadisler etrafında gelişmiş geleneksel dinî bilgiye ulaşmak mümkün olacaktır. Geçmiş dönemde yapılan hadis şerhleri içinde eskimeyen ve orijinalliğini yitirmeyen alanlardan birisi de müteşâbih hadislerin şerhleridir. Müteşâbih kavramı, tefsîr, fıkıh usulü ve kelâm gibi birçok ilim dalında tartışmalara kapı açmış temel kavramlardan birisi olarak dikkatleri çekmektedir. Ancak tefsîr, fıkıh ve kelâm ilimlerinde müteşâbihâtla ilgili pek çok çalışma yapılmış olmasına rağmen, hadis ilimlerine dair eserlerde müstakil olarak ele alınmamış, müşkilü'l-hadîs ilminin bir alt başlığı olarak tahlil edilmeye çalışılmıştır.¹ Ne var ki erken sayılabilecek bir dönemde ünlü hadis ve fıkıh âlimi Tahâvî (ö.321/933), “Kur'ân'ın olduğu gibi hadîsin de müteşâbihâtı vardır.” diyerek, hadîste müteşâbihat konusuna dikkat çekmiş² sonraki dönemde ise kelâmcı kimliğiyle tanınan İbn Fûrek (ö.406/1015), “Kur'ân'da muhkem, müteşâbih ayrımı vardır. Müteşâbihler ancak muhkeme ircâ edilerek anlaşılabilir. Aynen bunun gibi hadîslerin de muhkem ve müteşâbih kısımları vardır ve bunların anlaşılması ancak hadîslerdeki muhkem esaslara ircâ edilmekle ve

¹ Benzeri bir yorum için bk. bk. Selahattin Öz, *Kâdî Abdülcebbar ve Kâdî Beydâvî'nin Müteşâbih Âyetlere Yaklaşımının Mukayesesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) M.Ü.S.B.F., İstanbul, 2011, s. 61.

² Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî Tahâvî, *Şerhu müşkilî'l-âsâr*, thk. Şuayb el-Arnâvût, 1994/1415, 1/221-222.

dilin imkânlarını bu gibi nasları anlama uğruna seferber etmekle mümkündür.” diyerek konuya daha geniş bir açıdan bakmıştır.³ Bu yaklaşımıyla İbn Fûrek, manası kolaylıkla anlaşılabilir hadisleri muhkem; muhkem esaslara ırcâ edilerek veyahut dilin imkânlarıyla te'vîl edilerek anlaşılabilir hadisleri müteşâbih kapsamında görmektedir.⁴ Ayrıca son dönemde hadis ilmi ile alakalı yazılan bazı eserlerde müteşâbihin tanımı; “Birden fazla manaya gelebilen, zahiri manasıyla anlaşılması da, beşer aklı yönünden güçlük arzeden, bu sebeple açıklanması ve yorumlanması gereken hadis” şeklinde yapılmıştır.⁵ Hadisler içerisinde aklen anlaşılması zorluk arzeden, ya da birden çok anlama geldiğinden dolayı yanlış anlaşılmaya müsait, pek çok rivâyet vardır. O halde müteşâbihi, âyet ve hadisleri içine alacak bir şekilde tarif ederek onun kapsamına, insanoğlunun bütün yönleriyle idrak etmekten aciz kaldığı kevnî mucizeleri, gaybî haberleri ve Allah'ın sıfatlarıyla ilgili nasları dâhil etmek hem doğruya daha yakın olmakta, hem de kelimenin etimolojik anlamına daha uygun düşmektedir.⁶ Bir başka açıdan müteşâbih kavramını; “Bu dünyadaki varlıklar için kullanılan bir takım kavramların ya da nitelendirmelerin metafizik konularda ve özellikle Allah ile ilgili olarak kullanılmasından kaynaklanan ve bu benzerliğin doğurduğu problemin adıdır.”⁷ şeklinde tanımlamak da mümkündür. Öte yandan hadis şârihlerinin önde gelenlerinden İbn Hacer (ö.852/1449), Bedreddin Aynî (ö.855/1451) başta olmak üzere daha pek çok şârihin özellikle metafizik âleme ait bazı hadislerde geçen ifâdeleri “mü-

³ İbn Fûrek, Ebû Bekir Muhammed el-Hasen el-İsbahânî, *Kitâbu müşkili'l-hadîs ev Te'vilü'l-ahbâri'l-müteşâbihe*, thk. Daniel Gimaret, Dimaşk, 2003. s.3.

⁴ İbn Fûrek, *Kitâbu müşkili'l-hadîs*, s. 3-5.

⁵ Abdullah Aydın, *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, İstanbul, 2009.s. 235-236.

⁶ M.Sait Şimşek, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında İki Mesele*, Kitap Dünyası Yay., Konya, 2012. s.31.

⁷ M.Hayri, Kırbaoğlu, “Müteşâbihât Hakkındaki Yaklaşımların Değerlendirilmesi ve Yeni Bir Yaklaşım Önerisi” (1. *Kur'ân Sempozyumu, Tebliğler-Müzakereler*), s. 363-374, Ankara 1994. s. 369.

teşâbih” şeklinde nitelermeleri, söz konusu kavramın hadîsler içinde yaygın olarak kullanıldığını göstermektedir.⁸

Hadislerin de müteşâbihleri olduğunu vurgulayan İbn Fûrek *Kitâbu müşkili'l-hadîs ev Te'vîlü'l-ahbâri'l-müteşâbihe* adlı eserinde müteşâbih hadîslerin hangi ilke ve metodlar çerçevesinde te'vîl edileceğinin örneklerini vermiştir. Bu yaklaşımıyla İbn Fûrek, daha sonraki devirlerde takip edilmiş ve onun eseri üzerine şerh, haşiye ve muhtasar türü çalışmalar yapılmıştır. Bu durum bize, İbn Fûrek'in müteşâbih hadîslerin anlaşılması ve yorumlanması konusunda derli toplu bilgiler veren ilk âlim olduğunu göstermektedir. Nitekim Kasrî (ö.608/1211-12), *Tenbihü'l-efhâm fi şerhi müşkili hadîsihi*,⁹ İbn Bezize (ö.663/1266-67) *Minhâcu'l-avârif ilâ rûhi'l-meârif fi şerh-i müşkili'l-hadîs*¹⁰ ve Kastallânî (ö.923/1517) *Şerhu müşkili'l-hadîs* isimli eserleriyle İbn Fûrek'in izinden giderek, müteşâbih hadîsler konusundaki literatüre katkıda bulunmuşlardır. Ayrıca İbn Bezize, *İzâhus'-sebîl ilâ menâhi't-te'vîl ve telhîsu müşkil İbn Fûrek* adlı eseriyle İbn Fûrek'in eserini oldukça veciz bir şekilde ihtisar etmiştir.¹¹ Makalemizin konusunu teşkil eden İbnü'l- Müneyyir'in *Tefsîru müşkilâti*

⁸ Örnek için bk. İbn Hacer, Ebü'l-fazl Şehâbeddîn Ahmed İbn Hacer el-Askâlânî, *Fethü'l-bârî bi-şerhi sahihi'l-Buhârî*, thk. Abdülaziz b. Abdullah b. Abdurrahman b. Baz, Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Muhibbüddîn el-Hatîb, Beyrut: Dârü'l-Ma'rife. XIII/401,432; Aynî, Ebû Muhammed Bedreddîn Mahmûd b. Ahmed b.Mûsâ el-Hanefî, *Umdetü'l-kârî şerhi Sahihi'l-Buhârî*, Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-arabî, IX/305; XI/325; XIII/280; XXVI/351,356; XXVIII/420; XXXII/258; XXXIII/74,183,316,443; XXXIV/1; XXXV/332,431; XXXVI/11; XXXVI/62,120,127, 171, 173, 191,192,252; Aliyyü'l-kârî, Nureddin b. Ali b. Muhammed, *Mirkâtu'l-mefâtih şerhi mişkâti'l-misbâh*, Dâru'l-fikr, Beyrut, 2010/1432, I/90; II/152; III/208; VI/192; XI/450.

⁹ Ebû Muhammed Abdü'l-celil b. Mûsâ el-Kasrî, *Tenbihü'l-efhâm fi şerhi müşkili Hadîsihi Aleyhi's-Salâtü ve's-selâm*, Süleymaniye Kütüphanesi Mahmut Paşa nr:107. 1-51.

¹⁰ İbn Bezîze, *Minhâcu'l-avârif ilâ rûhi'l-meârif fi şerh-i müşkili'l-hadîs*, Yazma, Dâru'l-kütübi'l-Mısıryye, Hadîs Bölümü, nr:2557. 1-255.

¹¹ İbn Bezîze, Abdü'l-aziz b. İbrahim el-Kureşî, *İzâhus'-sebîl ilâ menâhi't-te'vîl ve telhîsu müşkil İbn Fûrek*, Yazma, Dâru'l-kütübi'l-mısıryye, Hadîs Bölümü, nr:271. 1-49.

ehâdis bi şekli zâhîrihâ adlı eseri ise büyük oranda İbn Fûrek'in eserinden istifade edilerek kaleme alınmış muhtasar bir çalışmadır.¹²

Zikredilen bu eserlerin ortak özelliği, hadîs ilminin en zor konularından olan müteşâbih hadîslerin yorumuna yer vermiş olmalarıdır.¹³ Bu makalede de, İbn Fûrek'in eserinden istifade edilerek yazılan *Tefsîru müşkilâti ehâdis bi şekli zâhîrihâ* adlı eserinden hareketle, İbnü'l-Müneyyir'in müteşâbih hadîsler konusundaki metodu incelenmeye çalışılacaktır.

II. İbnü'l-Müneyyir'in Kısaca Hayatı ve İlmi Kişiliği

Tam adı kaynaklarda Ahmed b. Muhammed b. Mansûr b. Ebi'l-Kâsım b. Muhtâr b. Aliyyu'l-Cerevî el Cüzâmî el-Ebyârî el-Mâlikî el-İskenderî şeklinde kayd edilen¹⁴ İbnü'l-Müneyyir Zilkade ayının üçüncü gününde 620 yılında doğmuştur.¹⁵ Doğduğu yer hakkında kaynaklarda net bir bilgiye rastlanmamaktadır. Müellifin ismi bazı çalışmalarda İbnü'l-Münir¹⁶ şeklinde zabt edilse de İbn Hacer, bunun doğrusunun İbnü'l-Müneyyir şeklinde olduğunu ifâde etmiştir.¹⁷

Kaynaklarda İbnü'l-Müneyyir'in ailesi hakkında yeterli bilgi bulunmamasıyla birlikte, babası Muhammed b. Mansûr'un (659/1258) dönemin önemli

¹² İbnü'l-Müneyyir, Ahmed b. Muhammed b. Mansur el-Mâlikî, *Tefsîru müşkilâti ehâdis bi şekli zâhîrihâ*, Yazma, Dâru'l-kütübi'l-kavmiyye, Mısır, 68772. 1-19.

¹³ Müteşâbih hadîslerle ilgili literatürün tanıtımı daha sonraki çalışmalara bırakılmıştır. .

¹⁴ Sem'ânî, Abdülkerim b. Muhammed b. Mansûr et-Temimî *el-Ensâb*, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiyye, Beyrut, 1988, I, 562; II, 33; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, ys., ts., I, 88; Safedî, *Kitâbü'l-Vâfi bi'l-Vefeyât*, Dâru'n-Neşr, II, 128; Zehebî, *el-İber*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts., III, 352; Mahlûf, *Şeceratü'n-Nûri'z-Zekiyye*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts., I, 269.

¹⁵ Safedî, *a.g.e.*, II, 128.

¹⁶ bk. Kemal Sandıkçı, *Sahih-i Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar*, DİB, Ankara, 1991, 135; Salih Özer, *Endülüslü İbn Battal ve Buhârî Şerhi*, Araştırma yay., Ankara, 2007, 26; Tekineş, Ayhan, *Hadîsleri Anlama Problemi*, Işık yay., İstanbul 2002.

¹⁷ İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî (852/1449), *Tefsîru'l-Müntebih bi Tahrîri'l-Müştebih*, thk. Ali Muhammed, Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut 1967, IV, 1325.

âlimlerinden olduğu kaydedilir.¹⁸ Öte yandan belîğ ve akıcı konuşan birisi olduğu ifade edilen¹⁹ İbnü'l-Müneyyir, hayatının değişik zamanlarında birçok resmi vazifede bulunmuştur.²⁰

İbnü'l-Müneyyir, İskenderiye'de, Rabîulevvel ayının başlarında 683/1284 yılında, 63 yaşında iken vefat etmiştir. Mağrib Camii yanında babasının kabrinin bulunduğu yere defnedilmiştir. Öte yandan Suyûtî, İbnü'l-Müneyyir'in zehirlenerek öldürüldüğüne dair bir ihtimalden de söz etmiştir.²¹

İlim geleneğine sahip bir ailenin mensubu olan İbnü'l-Müneyyir; Fıkıh, Usûl, Nahiv, Tefsir, Kıraat, Neseb, Beyan ve İnşâ ilimlerinde ve özellikle de Edebiyat ve Belagat ilminde büyük bir âlim olmuştur.²² İbnü'l-Müneyyir'in ağabeyi Ali el-Müneyyir'in de Mâlikî mezhebinde müctehid seviyesinde bir âlim olduğu kaydedilmektedir.²³

Müellifin en meşhur hocaları arasında, Cemâluddîn İbnü'l-Hâcib(646/1249),²⁴ Ebû Bekir Abdülvehhâb b. Ravâh b. Eslem et-Tûsî ve İbn Ravâc (648/1250) gibi âlimleri zikretmek mümkündür.²⁵ Pek çok talebe yetiştirdiği nakledilen İbnü'l-Müneyyir'in bilinen en meşhur talebesi ise tefsir

¹⁸ Safedî, *a.g.e.*, 128.

¹⁹ Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahmân, *Buğyetü'l-Vuât fî Tabakâti'l-Lügaviyyîn ve'n-Nühât*, I-II, thk., Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, ts. 1/384.

²⁰ bk. İbn Ferhûn, Abdullah b. Muhammed (799/1397), *ed-Dibâcü'l-Müzehheb fî Ma'rifeti A'yâni Ulemâi'l-Mezheb*, thk. Muhamed Ahmedî Ebu'n-Nûr, Dâru't-Türâs yay, Kâhire, ts, s.244; Suyûtî, *a.g.e.*, 1/384.

²¹ Suyûtî, *a.g.e.*, 1/384.

²² İbn Ferhûn, *a.g.e.*, 243; Suyûtî, *a.g.e.*, 1/ 384.

²³ Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifîn Terâcimu Musannifi el-kütüb el-Arabiyye*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1957, VII, 234.

²⁴ Merâğî, Abdullah Mustafa (d.1881-v.1945), *el-Fethu'l-Mübîn fî Tabakâti'l-Usûliyyîn*, Mısır, ts, s.87.

²⁵ Merâğî, *a.g.e.*, 87; Safedî, *a.g.e.*, 128.

ilminin önemli şahsiyetlerinden *el-Bahru'l-Muhit* adlı tefsirin müellifi Ebû Hayyan'dır (745/1344).²⁶

Farklı sahalarda eserler kaleme alan İbnü'l-Müneyyir'in hadîs sahasındaki en meşhur eseri, Buhârî'nin bab başlıklarıyla ilgili yazmış olduğu *el-Kevâkibü'd-derâri fi münâsebeti terâcimi'l-Buhârî* isimli eseridir.²⁷ Makalenin konusu olan, *Tefsîru müşkilâti ehâdis bi şekli zâhirihâ* adlı yazma nüsha da müellife ait önemli eserlerden birisidir.²⁸ Müellifin tefsir alanında kaleme aldığı eserler arasında ise *el-Bahru'l-Kebîr fi Bahsi't-Tefsîr*²⁹ *el-İntisâf fi mâ Tedammenhü'l-Keşşâf mine'l-İ'tizâl*³⁰ ve *et-Teyşîru'l Acîb fi Tefsîru'l Ğarîb*³¹ isimli çalışmaları zikretmek mümkündür.

²⁶ Dâvûdî, Şemseddin Muhammed b. Ali b. Ahmed (945/1538), *Tabakâtü'l-Müfessirin*, thk. Ali Muhammed Ömer, Mektebetü'l-Vehbe, 1972, s.89.

²⁷ Bu eser *el-Mütevârî âlâ ebvâbi'l-Buhârî*, adıyla basılmıştır. (thk. Ali Hasan Ali Abdülhamid, Amman, 1990.)

²⁸ İslam Ansiklopedisi'nde İbnü'l-Müneyyir maddesinde müellifin Müşebbihe ve Muattılaya reddiye mahiyetinde "*Tahrirü't-tenzih ve Tahzirü't-teşbih*" adlı bir eserin olduğu ifade edilmiş, ayrıca bu eserin Berlin ve Halep'teki Yazma Eserler Kütüphanesi'nde nüshaları bulunduğu da kaydedilmiştir. (bk. Süleyman Mollaibrahimoğlu, "İbnü'l-Müneyyir", *DİA*, İstanbul, 2000, XXI/157.) Muhtevaları dikkate alındığında makaleye konu edilen eserle bu eserin aynı olma ihtimali bulunmaktadır. İbnü'l-Müneyyir'in hadîsciliği konusunda ayrıca bir yüksek lisans tezi de yapılmıştır. (bk. Ayşegül Eroğlu, *İbnü'l-Müneyyir'in* (ö.683/1284) *Hadîs İlmindeki Yeri*, S.Ü.S.B.E, Konya 2009, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

²⁹ Bağdatlı İsmâil Paşa, *İzâhu'l-Meknûn*, MEB, 1972, İstanbul, I, 166; eserin üçüncü cildi günümüze ulaşmış olup bir nüshası Mısır'daki Hidiviyye Kütüphanesi'ndedir. (bk. Mollaibrâhimoğlu, Süleyman, "İbnü'l-Müneyyir", *DİA*, XXI, 156-157.)

³⁰ Karabulut Ali Rıza, *İstanbul ve Anadolu Kütüphanelerinde Mevcut El Yazması Eserler Ansiklopedi-si*, ys., ts., I, 223; Bu eserde İbnü'l-Müneyyir'in bazı görüşlerinden ötürü Zemaşeri'yi tenkit etmiştir. (Mehmet Emin Maşalı, *Tefsirde Ehl-i Sünnet Savunması: İbnü'l-Müneyyir Örneği*, Marife, yıl 5, S.3, Konya, 2005, s.62.)

³¹ Müellife nispet edilen *et-Teyşîrül-acib fi tefsîri'l-garib* isimli eser de tahkikli bir şekilde neşredilmiştir.(bk. Ebül-Abbâs Nasırüddin Ahmed b. Muhammed İbnü'l-Müneyyir, (ö.683/1284) *et-Teyşîrül-acib fi tefsîri'l-garib*, thk. Süleyman Molla İbrahimioğlu, Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1994. s.285.)

III. Tefsîru Müşkilâtî ehâdis bi şekli zâhîrihâ Adlı Eseri

1. Eserin Genel Özellikleri

İbnü'l-Müneyyir'e ait olan bu eser, kısa fakat faydalı bilgiler ihtiva etmesi açısından önemlidir. Özellikle bu eserin müteşâbih hadîslerle alakalı olması, onun önemini arttırmaktadır. Tespit edilebildiği kadarıyla eserin iki yazma nüshası bulunmaktadır. Bunlardan biri Mısır'daki Dâru'l-Kütübi'l-Mısrıyye'de nr. 27873'te, diğeri ise İstanbul'daki Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Bölümü nr. 1055/3'te'dir.

Mısır'daki yazma, 19 varak olup, her sayfada 17 satır bulunmaktadır. Nüsha baştan sona dikkatle tetkik edilmiş, yırtık ve eksik bir sayfası bulunmadığı, okunaklı bir yazıya sahip olduğu tespit edilmiştir. Yapılan hataların aynı sayfada doğru şekilleri verilmiş, bir sonraki sayfanın ilk kelimesi ise sayfa sonunda zikredilmiştir. Ayrıca bu nüsha üzerinde kitabın telif edildiği tarihi veya telif eden kimseyi gösteren bir bilgiye de rastlanılmamıştır. Öte yandan metinde okunamayan bir mühür de vardır.

Eserin Süleymaniye Kütüphanesi'nde yer alan mahtût nüshası ise müstakil olarak zabt edilmemekle birlikte, farklı yazmaların bulunduğu bir cilt içinde yer almaktadır. Her sayfada 21 satır bulunmakta olup, eserin kitâbesinde kırmızı ve siyah mürekkep kullanılmıştır. Eksik ve yırtık bir sayfa bulunmasına rağmen, İstanbul'da bulunan yazma nüsha Mısır'dakine göre daha zor okunmaktadır. Yapılan hatalar ve eksikler sayfa boşluğunda değil, hatanın veya eksik yazılan yerin hemen üstünde düzeltilmiştir. Bir sonraki sayfanın ilk kelimesi, sayfa sonunda verilmiştir. Yazmanın son sayfasında müstensihin hattıyla "Şaban 1113" tarihi bulunmaktadır. İki nüsha karşılaştırıldığında küçük kelime farklılıkları dışında bir fark bulunmadığı gözlenmektedir.

2. Müellifin Eseri Yazmadaki Amacı ve Metodu

İbnü'l-Müneyyir, söz konusu bu eserini, zâhiri teşbih ifâde eden hadîslerin tenzîhe uygun bir şekilde te'vîline bir mukaddime olsun diye kaleme aldığını ifâde etmiştir. Onu böyle bir konuyu muhtasar bir eserle incelemeye iten bir diğer sebep ise, müteşâbih hadîslerin yorumuyla ilgili eserler kaleme alan, Asmaî (ö.216/831) ve İbn Huzeyme (ö. 311/924), İbn Fûrek ve Râzî gibi âlim-

lerin eserlerinin oldukça faydalı bilgiler içermesine rağmen, sık sık tekrara düşmeleri ve bazı konuları uzunca ele almaları sebebiyle ihtisar edilmelerinin faydalı olacağı düşüncesidir.³²

İbnü'l-Müneyyir, müteşâbih hadîslerin uzunca te'villerinden daha ziyade, kısa ve özlü, tenzihe uygun te'viller geliştirmenin önemine vurguda bulunmuş³³ ve bunu eserinde tatbik etmiştir. Bu anlamda İbnü'l-Müneyyir, çoğunluğu itibariyle Allah'ın sıfatlarından oluşan 27 adet müteşâbih hadîsi te'vil etmiştir. Müellifin metoduna örnek vermek gerekirse, o, “Allah yeryüzüne iner.” hadîsini “Allah kullarına adalet ve müsamaha ile yaklaşmak suretiyle onları sorgulamayı terk eder.”; “Allah kullarına koşarak gider” (*herveleten*) hadîsini, “Kullarına merhamet ile yaklaşır”; Allah'ın gülmesini “Kulundan razı olması”, gazablanmasını “Kuluna ceza vermesi”, razı olmasını “merhamet etmesi”, mutlu olmasını ise “tebeleri kabul etmesi” şeklinde te'vil etmiştir.³⁴

İbnü'l-Müneyyir'in, eserinde takip ettiği metodu şöyle ifâde edilebilir: İlk olarak müellif, müteşâbih hadîsi zikreder ve hadîste görülen işkâl noktaları üzerinde durmuştur.³⁵ Bir hadîste birkaç müşkil ifâde var ise her birisini ayrı ayrı zikredip cevaplamaaya çalışmıştır.³⁶ İbnü'l-Müneyyir, hadîslerin şerhi esnasında Kur'ân-ı Kerîm'den deliller göstermekle birlikte³⁷ müfessirler³⁸ ve kelâmcılardan da³⁹ alıntı yapmayı önemsemiştir. Yer yer müellifin şiiirden deliller getirdiği de görülmektedir.⁴⁰

İbnü'l-Müneyyir, hadîslerin te'vîlinde tevhid ve tenzihe zıt olmayacak manaları tercih etmeyi önemsemiş, bir te'vîlin kabul edilebilmesinin en temel şartını Allah hakkında kabul edilemez bir mana ifâde etmemesinde aramış-

³² İbnü'l- Müneyyir, *Tefsîru müşkilâti ehâdis*, vr:4a.

³³ bk. İbnü'l- Müneyyir, *Tefsîru müşkilâti ehâdis*, vr:4a.

³⁴ bk. İbnü'l- Müneyyir, *Tefsîru müşkilâti ehâdis*, vr:4a,4b.

³⁵ bk. İbnü'l- Müneyyir, *Tefsîru müşkilâti ehâdis*, vr:9a-9b.

³⁶ bk. İbnü'l- Müneyyir, *Tefsîru müşkilâti ehâdis*, vr:9b.

³⁷ İbnü'l- Müneyyir, *Tefsîru müşkilâti ehâdis*, vr:4a.

³⁸ İbnü'l- Müneyyir, *Tefsîru müşkilâti ehâdis*, vr:10b.

³⁹ İbnü'l- Müneyyir, *Tefsîru müşkilâti ehâdis*, vr:9a.

⁴⁰ İbnü'l- Müneyyir, *Tefsîru müşkilâti ehâdis*, vr:15a.

tır.⁴¹ Bununla birlikte İbnü'l- Müneyyir, hadîslerin gerekli-gereksiz te'vil edilmesine de karşı bir duruş sergilemiştir. O bu görüşünü şöyle ifâde etmektedir: “Nasları ele alırken ortaya atılan te'viller içerisinde doğruya en yakın olanını görürsek, hemen onu alırız, değilse nassın ne anlama geldiğinde tevakuf ederiz.”⁴² Ayrıca o, hadîslerin te'vilinde hadîsin nihaî anlamı budur şeklinde bir yaklaşımdan uzak durarak ihtimalli bir üslub kullanmıştır. Bununla müellif, aklın verilerinden hareketle hadîsler etrafında bir takım yorumlar ortaya atılsa da hakiki bilginin Allah katında olduğuna imada bulunarak, bir anlamda selefî tevakkuf yolunu tutmuştur.⁴³

İbnü'l-Müneyyir, hadîslerin te'vilinde Arap diline vâkıf olmanın önemine vurguda bulunmuştur. Bu anlamda o, “Şüphesiz ki kadın avrettir. Evinden dışarı çıktığı vakit, şeytan bakışlarını onun üzerine diker. Kadının Allah'ın vechine/rızasına en yakın olduğu yer, evinin en ücra köşesidir.”⁴⁴ hadîsini şu şekilde yorumlamıştır: “Hadîste ifade edilen kurb/yakınlık mekânî olmayıp, manevi bir yakınlıktır. Yani, hadîste kadının evinin ücra köşesinde bulunması, onun Allah'a yakın olmasından mesel olarak kullanılmıştır.”⁴⁵ Daha sonra İbnü'l-Müneyyir, bu kabil hadîslerin te'vilini dile vakıf kimselerin kolaylıkla idrak edebileceğini vurgulamıştır.⁴⁶

3. Eserde Ele Alınan Konular

İsminden de açıkça anlaşıldığı gibi eser, hadîsleri zâhiri üzere yorumlamanın ortaya çıkardığı problemlere temas etmekte, bu özellikteki hadîslerin yorumlanma keyfiyetine dikkat çekmektedir. Ancak hemen belirtelim ki eserin isminde müşkil kaydı zikredilmiş olsa da muhtevasına bakıldığı zaman ele

⁴¹ İbnü'l- Müneyyir, *Tefsîru müşkilâti ehâdis*, vr:8a.

⁴² İbnü'l- Müneyyir, *Tefsîru müşkilâti ehâdis*, vr:7b, 8a.

⁴³ İbnü'l- Müneyyir, *Tefsîru müşkilâti ehâdis*, vr:11a, 12b, 15a.

⁴⁴ İbn Huzeyme, Muhammed b. İshak b. Huzeyme Ebû Bekir es-Sülemî en-Nisâbûrî, *Sahihu İbn Huzeyme*, thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî, Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmiyye 1970/1390. III/93(1685); Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-kebir*, Musul: Mektebetü'l-ulum ve'l-hikem, 1404/1983, V/295 (9501).

⁴⁵ İbnü'l-Müneyyir, *Tefsîru müşkilâti ehâdis*, vr: 18b.

⁴⁶ İbnü'l-Müneyyir, *Tefsîru müşkilâti ehâdis*, vr: 18b,19a.

alınan hadislerin müşkilin bir alt başlığı olarak ele alınan müteşâbih konusuyla alakalı oldukları görülmektedir. İbnü'l-Müneyyir eserin mukaddimesinde müteşâbih hadislerin te'vîl edilmelerinin gerekliliği üzerinde durmaktadır. Ona göre, müteşâbih hadislerin te'vîli, tevhid ilkesinin zaruri bir sonucudur. Yani, İslâmî naslarda yanlış anlaşılmalara müsait ifadeler te'vîl edilmek suretiyle, İslâm dininin en temel özelliği olan tevhid anlayışı koruma altına alınmış olacaktır. İlimde derinliğe ermiş kimselerin müteşâbih ifâdeleri te'vîl etmelerinin dinen bir sakıncası olmadığını vurgulayan İbnü'l-Müneyyir, selefin müteşâbih ifâdeler karşısında tefvîz ve tevakkuf mesleğini benimsemesinin altında yatan en önemli sebepleri, kalbi sapıklıktan korumak, dili yanlış ifâdeden muhafaza etmek ve ilimde derinliğe ermemiş kimselerin te'vîle yeltenmesini engellemek şeklinde sıralamıştır.⁴⁷ İlmen kabiliyet ve donanımlı kimselerin hadislerde yer alan müteşâbih ifâdeleri yorumlama haklarının olduğunu savunan İbnü'l-Müneyyir, müteşâbih hadisleri kabul etmeyen ya da teşbih ve teccime kâil olarak yorumlayan fırkaların,⁴⁸ zihinde donukluk ve inattan başka hiçbir dayanakları olmadığını ifâde etmiştir.⁴⁹ İbnü'l-Müneyyir, selefin metoduna bütünüyle karşı olmamakla birlikte, sonraki dönemlerde yaygın olarak kullanılan te'vîle de sıcak bakmaktadır. Ancak onun üzerinde durduğu en önemli nokta, yorumlarda teşbihî yaklaşımdan kaçınmaktır.⁵⁰

İbnü'l-Müneyyir, eserin mukaddimesinde müteşâbih hadislerin yorumunda üç temel yaklaşımdan söz etmiştir. Buna göre, Muattıla, selefin müteşâbih ifâdeler hakkındaki sözlerini yanlış yere çekerek, nasların ifâde ettiği manayı inkâra gitmiştir. Müşebbihe ise, zâhiren teşbih içeren nassları dildeki mecaz faktörünü de bir kenara koyarak, oldukça yanlış bir yola sulûk etmişlerdir. Münezzihe ise, imkân ölçüsünde akıldan istifade ederek doğru yolun temsilcileri olmuşlardır. İbnü'l-Müneyyir'e göre, Muattıla, haddini aşmış, Müşebbihe ise Allah Teâlâ hakkında uygun olmayan manaları dile getirmek sûretiyle

⁴⁷ İbnü'l-Müneyyir, *Tefsîru müşkilâti ehâdis*, vr:1b, 2a.

⁴⁸ İbnü'l-Müneyyir, *Tefsîru müşkilâti ehâdis*, vr:1b, 2a.

⁴⁹ İbnü'l-Müneyyir, *Tefsîru müşkilâti ehâdis*, vr: 2a.

⁵⁰ Polat, Fethi Ahmed, *İslam Tefsir Geleneginde Akılcı Söyleme Yöneltilen Eleştiriler, Mutezîlî Zemaşeri'ye, Eş'arî İbnü'l-Müneyyir'in Eleştirileri*, İz Yay., İstanbul, 2009, s. 278.

adeta Allah'a iftirâ atmıştır. Yine ona göre, bu iki zümre arasında orta yolu tutanlar ise tenzih ehli kimselerdir ki doğru yol, onların metodlarına uygun hareket etmekten geçmektedir.⁵¹ Allah'ın fiilleri ve sıfatları hakkında hayal ürünü şeylerden hareketle, bir metod geliştirmenin sakıncalı olduğunu vurgulayan İbnü'l-Müneyyir, Allah'ın her türlü mekân, zaman, renk vs. gibi hususlardan münezzeh olduğunu ifâde etmiş ve hadislerin anlaşılması ve yorumlanmasında tenzihin, yani, Allah'ın her türlü tecezzîden, cihetten ve bir yere tehayyüz etmeden uzak olduğunu akıldan çıkartmamanın önemine dikkat çekmiştir.⁵²

İbnü'l-Müneyyir, eserinde akla gelebilecek bazı sorulara da cevap vermiştir. Söz gelimi, "Müteşâbih hadîslere çeşitli şekillerde eklenen ve aslı olmayan ilaveler nasıl fark edilir.?" şeklindeki bir soruya şöyle cevap vermiştir: "Hadîs ilminde mahir âlimler, hadîse ilâve edilen kısımlar hakkında hiç şüphe duymayıp hemen onu fark etmektedirler. Onlarla aynı seviyede olmayan kimseler, onların gayretlerini asla anlayamaz."⁵³ Yine İbnü'l-Müneyyir, "Hadîsleri te'vil eden kimselerin, görüşlerinin zanna dayandığı, halbuki akîdeye ait konularda zanna yer olmadığı şeklinde" dile getirilen başka bir soruyu ise şöyle cevaplamıştır: "Öncelikle ifâde etmek gerekirse, zâhiri teşbih içeren bir rivâyetin, o hali üzere anlaşılacağı, kelâm ilmiyle ilgilenen kimsenin kati olarak kabul ettiği bir husustur. Bu noktadan sonra kelâmcının te'vile gitmesinin en temel iki sebebi vardır. İlki, hadîsin zâhirinin murad edilmemiş olması; ikincisi ise Hz. Peygamber'in manası anlaşılacak bir şekilde ümmetine hitap etmekten uzak bulunmasıdır."⁵⁴ Bununla birlikte, Allah'a yed/el ve arşa oturmak vs. gibi hususların hakiki anlamıyla isnad edilememesi, kelâmcıları, dildeki çeşitli kullanımlara itibar ederek, Allah hakkında istimal edilmesi sakıncalı olmayan bazı te'villere itmiştir ki bu, zannî olmayıp, dilin katî esaslarından neşet etmiştir.⁵⁵

⁵¹ İbnü'l- Müneyyir, *Tefsîru müşkilâti ehâdis*, vr: 2a, 2b.

⁵² İbnü'l- Müneyyir, *Tefsîru müşkilâti ehâdis*, vr: 2b.

⁵³ İbnü'l- Müneyyir, *Tefsîru müşkilâti ehâdis*, vr: 7a.

⁵⁴ İbnü'l- Müneyyir, *Tefsîru müşkilâti ehâdis*, vr:7b.

⁵⁵ İbnü'l- Müneyyir, *Tefsîru müşkilâti ehâdis*, vr:7b, 8a.

İbnü'l-Müneyyir'in eseri hakkında genel bilgileri verdikten sonra şimdi de müellifin müteşâbih hadislerin yorumunda önemli gördüğü ilkelerden sözedilebilir.

4. İbnü'l-Müneyyir'e Göre Müteşâbih Hadislerin Yorumu

İbnü'l-Müneyyir, müteşâbih hadislerin anlaşılması ve yorumlanması konusunda önemli ipuçları verdiği *Tefsîru müşkilâti ehâdis bi şekli zâhîrihâ* adlı eserinde, bu kabil hadislerin yorumunda dikkat edilmesi gereken birtakım ilkelerden söz etmiştir. Bu ilkeleri maddeler halinde şu şekilde tasnif etmemiz mümkündür.

(1) Arap dilinde yaygın kullanımlardan birisi, muzâf kısmının hazf edilip, yerine muzafun ileyhî kâim olmasıdır.

Müteşâbih hadislerde Allah'a nispet edilen ve zâhîren zarfiyet manası taşıyan ifâdeler yorumlanırken, doğrudan Allah'ın zatı demek yerine onun emri, hükmü, mülkü ve durumu (şe'ni) gibi kelimelerin takdir edilmesi gerekmektedir.⁵⁶ Söz gelimi Hz. Peygamber (s.a.) bir hadis-i şeriflerinde “Sizden birisi namaz kıldığı zaman, ön tarafına tükürmesin. Zira Allah Teâlâ kul namaz kıldığı zaman onun ön cihetindedir.” buyurmaktadır.⁵⁷ İbnü'l-Müneyyir, hadisin yorumunda muzafın hazf edilmiş olduğuna dikkat çekmiş, bu hazfın takdir edilmesi halinde, namaz kılan kimsenin önünde Allah'ın zâtının değil, onun sevabının hazır bulunduğunu ifâde etmiştir.⁵⁸ Benzeri başka bir hadîste ise Hz. Peygamber “Kul namaz kılarak sağa sola dönmediği müddetçe, Allah ona doğru yönelmiş vaziyettedir. Ne zamanki kul, yüzünü kibleden çevirir, işte o zaman da Allah ondan yüzçevirir.” buyurmuştur.⁵⁹ Hadîste, Allah'ın zâtı zikredilmiş, fakat hazfın takdir edilmesiyle bununla Allah'ın hayrı, tevfiği, inâyeti ve sevabı kâd edilmiştir. Zira Arap dilinde bir emir, birini huzuruna alıp, ona iyilikte bulunduğu zaman bu durum “Akbe'l-emîru” cümlesiyle

⁵⁶ İbnü'l-Müneyyir, *Tefsîru müşkilâti ehâdis*, vr:5b.

⁵⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IX, 240.

⁵⁸ İbnü'l-Müneyyir, *Tefsîru müşkilâti ehâdis*, vr:17a.

⁵⁹ Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdî es-Sicistânî, *es-Sünen*, haz. Heysem b. Nizar Temim, Beyrut: Dâru'l-Erkâm, 1999, *Sâlat*, 165; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XXXV/400 (21508).

ifâde edilmektedir. Yine bir emir, bir kimseye hayır vermeyi terk ederse bu durum “Sarafel-Emiru an fulânin” şeklinde ifâde edilmektedir.⁶⁰

(2) İbnü'l-Müneyyir, bazı rivâyetlerin anlaşılmasında “Eserin, müessirin ismiyle tesmiye edilmesi” şeklinde bir kâideden söz etmiştir.

Buna göre, “Yağmur Allah’ın rahmetidir.” ifâdesinde bunun örneği görülmektedir. Zira yağmur Allah’ın rahmetinin bir sonucu olmasına rağmen, doğrudan Allah’ın rahmeti şeklinde tesmiye edilmiştir.⁶¹ Söz gelimi Allah Resûlü’nden nakledilen şu rivâyette dehr kelimesi Allah’a izâfe edilmiştir: “*Dehre/Zamana sövmeyiniz. Muhakkak dehr/zaman Allah’tır.*”⁶² Dehr’in Allah’a isnâd edildiği bu rivâyetlerin yorumunda da izâfet terkinde yer alan muzafın hazf edildiği ifade edilmiş, bu hazfin yerine münasip bazı kelimeler takdir edilerek hadis yorumlanmıştır. Bu anlamda ifade etmek gerekirse, “Dehr Allah’tır.” cümlesi yorumlanırken, “mâlik” “sâhib” “mutasarrıf” ve “hâlık” gibi kelimeler takdir edilmiş ve Allah’ın, dehr’in mâliki, sâhibi, mutasarrıfı ve hâlıkı olduğu vurgulanmıştır.⁶³

Öte yandan Arapça’da rüzgâr anlamına gelen “er-Rih” kelimesi nefes kelimesiyle birlikte Allah Resûlü’nden nakledilen bir rivâyette, “*Rüzgâra sövmeyin, çünkü rüzgâr, Rahman’ın nefesindedir*”⁶⁴ şeklinde kullanılmıştır. İbnü'l-Müneyyir söz konusu bu hadîste yer alan nefes kelimesinin zâhiren dışarıdan teneffüs edilen bir hava manasına geldiğini ifâde etmiş ve Allah Teâlâ hakkında te’vil edilmeksizin kullanılmasının uygun olmadığını vurgulamıştır. Buna göre İbnü'l-Müneyyir, hadîsi şöyle yorumlamıştır: “Hadîsteki nefes kelimesi, tenfis/rahatlatma manasına gelmekte ve sıkıntıların, dertlerin izale edilmesi durumunu ifâde etmektedir. Rüzgâr ise şifa ve bereket sebebidir. Ancak rüzgâr Allah’ın kudretiyle hareket etmektedir.”⁶⁵

⁶⁰ İbnü'l-Müneyyir, *Tefsîru müşkilâti ehâdis*, vr:17a.

⁶¹ İbnü'l-Müneyyir, *Tefsîru müşkilâti ehâdis*, vr:5b.

⁶² Buhârî, *Edeb*, 101; Müslim, *Kitâbu'l-elfâz*, 5, 6; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XV/70 (9137).

⁶³ İbnü'l-Müneyyir, *Tefsîru müşkilâti ehâdis*, vr:13b.

⁶⁴ Hâkim, *el-Müstedrek*, II/272(۳·۷۰).

⁶⁵ İbnü'l-Müneyyir, *Tefsîru müşkilâti ehâdis*, vr:13b.

(3) Allah'a izâfe edilen bazı fiil ve durumlardan murad, Allah'ın zâtı olmayıp, onun bütün işlerini yapmakla mükellef has kullarıdır.

Zira Allah'ın has kullarının yaptığı fiiller, tekrim ve teşrif açısından, mülkün hakiki sahibi Allah Teâlâ'ya nispet edilir.⁶⁶ İbnü'l-Müneyyir, Hz. Peygamber'den nakledilen "Allah Âdemi, yeryüzünden avuçladığı bir avuç toprak ile yarattı."⁶⁷ şeklindeki rivâyetin Allah Teâlâ hakkında bir uzuv anlamı çağrıştırdığı için te'vîl edilmesinin gerekliliği üzerinde durmuştur. Ona göre, hadîste Allah'ın Hz. Âdem'e olan nimeti hatırlatılmıştır. Zira Allah Teâlâ, onu özel sıfatlarla yaratmış, ilim, konuşma, idrak etme gibi hususlarla onu özel bir donanımda yaratmıştır. Öyle ki Allah Teâlâ, hilkatini düzenlemek ve yaratılışını güzelce yapmak sûretiyle onu zâhiri nimetleriyle donanımlı yaratmıştır.⁶⁸ Öte yandan hadîsi muzafın hazf edilip, muzafun ileyhın onun yerine geçmesi kaidesine göre yorumlamanın da mümkün olduğunu ifâde eden İbnü'l-Müneyyir, hadîste haber verilen fiilleri, Allah'ın emretmesiyle meleklerinden bir grubun yerine getirdiğini, fakat her şeyin gerçek sahibi Allah Teâlâ olduğundan bu fiilerin Allah'a isnâd edildiğini ifâde etmiştir.⁶⁹

(4) Bazı müteşâbih rivâyetlere İsrâilî bilgi karışması ihtimaline de dikkat çeken İbnü'l-Müneyyir, bu tarz hadîslerin âlimler tarafından te'vîl edilmelerinin, mevzu hadîslerle meşgul olmaktan kaynaklanmadığını, aksine bu hadîslerin sahih olma ihtimaline binaen te'vîl edildiklerini vurgulamıştır.⁷⁰

İbnü'l-Müneyyir'e göre, kelâmcıların bu naslar hakkında yorum yapmaları, zanna değil, ka'ti esaslardan neşet eden te'vîllere dayanmaktadır. Yani onlar, hadîsin zâhiri olarak anlaşılmasının uygun olmamasından ve Allah Resûlü'nün (s.a.v.) ümmetine bir anlam ifâde etmeyecek bir şekilde hitap etmeyeceğinden hareketle te'vîle yeltenmişlerdir. Onların bu tutumunda asıl hedef, zâhiri üzere anlaşılması problem arzeden bir nassın akâid sınırları

⁶⁶ İbnü'l-Müneyyir, *Tefsîru müşkilâti ehâdis*, vr:5b.

⁶⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XXXII/353(19582), XXXII/413(19642).

⁶⁸ İbnü'l-Müneyyir, *Tefsîru müşkilâti ehâdis*, vr:10b,11a.

⁶⁹ İbnü'l-Müneyyir, *Tefsîru müşkilâti ehâdis*, vr:11a.

⁷⁰ İbnü'l-Müneyyir, *Tefsîru müşkilâti ehâdis*, vr:5b,6a.

içerisinde istenilen tutarlılık ölçülerine riâyet etmek sûretiyle te'vîl edilmesidir.⁷¹ Müellifin bu sözlerinden hareketle ifâde etmek gerekirse, bunu ihtiyat ilkesi şeklinde belirgin hale getirmek mümkündür. Buna göre, İslam âlimleri, zayıf veya mevzu hadîsleri, hemen reddetmeyip, sahih olmaları ihtimaline binaen te'vîle gitmişlerdir. Zayıf veya mevzû hadîslerin ehil olmayan kimsele- rin eline geçmesi durumunda yanlış anlaşılma veya yorumlanma ihtimalinin bulunması da, te'vilde ihtiyatlı olmanın önemini açıkça göstermektedir.

Konuyla ilgili bir örnek vermek gerekirse, hadîs kriterleri açısından zayıf bir hadîste “Allah mahlûkatı yarattığı zaman, sırt üstü uzandı/istilka buyurdu ve bir ayağını diğer ayağının üzerine koydu. Daha sonra ‘Bir kimseye böyle yapması yaraşmaz’ buyurdu.”⁷² şeklinde müteşâbih bir bilgi aktarılmıştır. İbnü'l-Müneyyir'e göre hadîstekî istilkâ kelimesi, mahlûkat için kullanılan yorgunluk manasını akla getirdiği için kabul edilemez. Dolayısıyla istilka, Allah'ın kainati yarattıktan sonra, yaratmaya gücü ve kuvveti varken, yaratma işine son vermesi şeklinde yorumlanmaktadır.⁷³ Nitekim Arap dilinde, evini inşa edip, bitiren bir kimsenin durumu haber verilirken -her ne kadar sırt üstü yatmamış olsa bile- temsil kabilinden “İstelka ala zahrihi/Sırt üstü uzandı” şeklinde bir ifade kullanılır.⁷⁴

Yine Hz. Peygamber'den nakledilen ve sıhhati hakkında şüphe bulunan bir hadîste şöyle geçmektedir: “Allah Teâlâ, Hz. Dâvûd'a ‘Huzuruma gel’ demiş, O'da, günahlarımı yüzüme vurmandan korkuyorum Allahım diye karşılık vermiştir. Bunun üzerine Allah Teâlâ, Hz. Dâvûd'a ayaklarımdan tut demiş,

⁷¹ İbnü'l- Müneyyir, *Tefsîru müşkilâti ehâdis*, vr: 6b.

⁷² Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, XIX, 13 (hadis no:15689); Heysemî, Nureddin Ali b. Ebî Bekr, *Mecmau'z-zevâid ve menbau'l-fevâid*, Beyrut, Dâru'l-fikr, 1412, VIII/187 (13182); İbn Bezîze, bu hadîsin zayıf olduğunu, te'vîlini yapmanın abesle iştiğal olduğunu ifade etmiştir. (bk. İbn Bezîze, *Minhacü'l-avârîf*, vr:65b).

⁷³ İbnü'l-Müneyyir, *Tefsîru müşkilâti ehâdis*, vr:11b.

⁷⁴ İbnü'l-Müneyyir, *Tefsîru müşkilâti ehâdis*, vr:11b; Ayrıca bkz: İbn Bezîze, *Minhâcu'l-avârîf*, vr: 66a.

O'da Allah'ın ayaklarından tutmuştur.”⁷⁵ İbnü'l-Müneyyir, söz konusu rivâyetin mevkûf olduğunu belirttikten sonra, merfû olması ihtimaline binaen hadîsin te'vilini yapmaktan geri durmamıştır.⁷⁶

(5) İbnü'l- Müneyyir'in zikrettiği bir diğer kâide ise, te'vilde tenzih ilkesinin yani Allah'ın aşkınlığının muhakkak sûrette dikkate alınmasıdır.

O'na göre bir nassı te'vil etmek, onun zâhiri anlaşılması durumunda ulûhiyete zıt bir anlam kazanmasını engellemek içindir. Mesela, Arapların yüksek fiyatla malını satan kimseye “Câe min Fevk” demelerinde buna benzer bir kullanım vardır. Araplar bu ifâdeyle satıcının mekân açısından yüksek bir yerden geldiğini değil, fiyatı yüksek tuttuğunu haber vermektedirler.⁷⁷ Yine “Tenezzele'l-Emiru mae Fulanın” cümlesinde geçen “tenezzele” kelimesi mekânsal anlamda bir intikal anlamı taşımamakta, emirin, o kimseyle yumuşak ve tatlı bir dille konuştuğunu vurgulamaktadır. Hatta emir, yüksek bir seririn üzerinde otursa bile, bu ifâde başka türlü anlaşılabilir.⁷⁸ Bu örnekleri sıralayan İbnü'l-Müneyyir'e göre, pek çok lafız, mahlûkat hakkında kullanılırken bile dildeki kullanımlardan istifade edilerek başka bir anlama çekilebilmekte; yani, lafzın literal anlamı bir kenara bırakılarak, mecâzi anlam tercih edilebilmektedir. Bu durumda günlük hayatta yaygın olarak kullanılan dilsel bir ifâdenin, zâhiri anlamlardan soyutlayarak mecâza haml edilmesi mümkün iken, Cenab-ı Hak'la ilgili müteşâbih rivâyetleri zahiri cihetle ele alıp, mecâzi yorum tekniklerinden istifade etmeden nassı anlamlandırmak ve yorumlamak oldukça sakıncalı ve yanlış bir durumdur. Dilde câiz olan bu mecâzi mefhum dikkate alınmazsa, Allah Teâlâ hakkında teşbih ve teccim manalarını ihtivâ eden yaklaşımlar, ifâdeler, anlayışlar ve farklı yorumlar sarf edileceği mülâhazasıyla çeşitli yakıştırmalara fırsat veren nasların tenzih ilkesine uygun bir şekilde, mecâzi ifadeleri de tazammun eden, Zât-ı Bâri'ye mütenâsib, tevilleri yapıla-

⁷⁵ Lafız farklılıklarıyla beraber hadisi görmek için bkz. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, thk. Kemal Yusuf el-Hût, Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 1409. VI, 342 (hadis no: 31888).

⁷⁶ Bkz. İbnü'l-Müneyyir, *Tefsîru müşkilâti ehâdis*, vr:12a.

⁷⁷ İbnü'l-Müneyyir, *Tefsîru müşkilâti ehâdis*, vr:8a,8b.

⁷⁸ İbnü'l-Müneyyir, *Tefsîru müşkilâti ehâdis*, vr:8a.

mayacaktır.⁷⁹ Konuyla ilgili olarak İbnü'l- Müneyyir, “Yaratılmışlar hakkında kullanılan bir kelime, hakiki olarak anlaşılması mümkün iken yerine göre te’vîl edildiğine göre, aklen nassın hakiki anlaşılması Allah Teâlâ’nın zatı için münâfi olan ve mütekellimin istiâre yaptığı bir nas, nasıl zâhiri üzere bırakılabilir ki”⁸⁰ şeklinde bir değerlendirmede bulunarak, te’vilde dilin imkânlarından istifade etmenin zaruri olduğunu ortaya koymaktadır. Öte yandan onun bu sözlerini, te’vilde dile uygunluk ilkesi şeklinde nitelemek de mümkündür. Zira dilin ifâde özellikleri ve kullanımları genelde objektif bir yapı arzetye ve bu sayede hadîsleri te’vile kalkışan kimsenin zorlama yorumda bulunmasının önü alınmış olmaktadır. Aksi halde ihtimalli bir yapıya sahip olan hadîs metinleri herkesin kendi görüşlerini seslendirdiği malzeme konumuna indirgenecektir. Bu anlamda yapılan te’vilin dile uygun olması, önemli bir esas olarak dikkatimizi çekmektedir. Özellikle kelimenin pek çok anlama gelmesi, te’vilde en uygun anlamı tercih etmeyi gerekli hale getirmektedir. Mesela, hadîs kitaplarında nakledildiğine göre, bir câriye azat edilmek için Allah Resûlü’nden yardım istemiş, bunun üzerine Allah Resûlü cârîyeye **أَيْنَ اللّٰهُ** “Allah nerededir?” diye soruyordu. Cârîye semâyı işaret edince Allah Resûlü **اِعْتَقَهَا فَإِنَّهَا مُؤْمِنَةٌ** “Onu azad edin, zira o mümin kadındır.” buyurmuştur.⁸¹ Allah Resûlü’nün cevabına cârîyenin göz ucuyla semâyı işaret etmesi, Hz. Peygamber (s.a.v.)’in de bunu ikrar ederek, onun mümin olduğunu ifade etmesi, hadîsin anlaşılmasında teşabüh sebebi olmaktadır. **أَيْنَ اللّٰهُ** “Allah nerededir?” terkiinde geçen “Eyne” edatı, Arap dilinde bir kimsenin hangi mekanda olduğunu öğrenmek için kullanılan bir edattır. İbnü'l-Müneyyir’e göre bu kelime, bir kimsenin yüksek konumunu, mekânını ve değerini ifade etme içinde kullanılmaktadır. Nitekim Arapların sözlü kültürlerinde **أَيْنَ فُلَانٌ مِنْ فُلَانٍ** “Falan kimse nerede diğeri nerede!” şeklinde kullanımlar dikkati çekmekte ve onlar bu şekildeki bir ifadeyle bir kimsenin nerede olduğuna dair bilgi edinmeyi değil; o kimsenin konumuna ve yüce mevkiine

⁷⁹ İbnü'l- Müneyyir, *Tefsîru müşkilâti ehâdis*, vr:8a.

⁸⁰ İbnü'l- Müneyyir, *Tefsîru müşkilâti ehâdis*, vr:8b.

⁸¹ Müslim, Ebü'l-Hüseyn el-Kuşeyri en-Nisâbüri Müslim b. el-Haccâc, *Sahihu Müslim*, İstanbul: *Mesâcid*, 33; Ebü Dâvûd, *Salât*, 171; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XIX/465 (17946).

işaret etmeyi isterler. Kelimenin Arap dilindeki bu anlam zenginliğini dikkate alarak, hadîsin metninde geçen “Eyne” edatının, Hz. Peygamber’in o kadının gönlünde ve kalbinde Allah’ın konumunu ve kıymetini tespit etme adına bir bilgi edinmeden ibaret olduğunu söylemek mümkündür. Onun bu sorularına karşılık câriyenin semayı işaret etmesine gelince, bu durumu, Allah’ın yüce konumunu ve makamını izhar etmesi kabilinden değerlendirmek de mümkündür. Zira Araplar, “Fulanun fi’s-semâ” gibi terkipleri kullanmak suretiyle bir kimsenin konumuna ve kıymetine işaret etmektedirler.⁸² Buna göre “eyne” edatının değişik anlamları dikkate alınarak hadîs yorumlandığında Allah Teâlâ hakkında teşbih, tecsim, sınır/had, bir yere temekkün etme, keyfiyet gibi zat-ı ulûhiyete uygun düşmeyen bir takım yorumlardan kaçınmak mümkün olacaktır.⁸³ Nitekim buna benzer kullanımların dilimizde de yaygın olduğunu ifade etmemiz mümkündür. Söz gelimi “Üst yanda Allah var” ifadesi, aslında Allah’a mekân izafe etmek için kullanılmayıp, bununla Allah’ın her şeye nighbân olduğu vurgulanmış olmaktadır.

Konuyla ilgili dikkat çeken başka bir örnek ise, Hz. Peygamber’den nakle edilen “Allah Teâlâ, Âdem’i yaratmadan bin sene önce Tâhâ ve Yâsîn sûrelerini okudu. Melekler bunu işitince ‘bu âyetlerin kendilerine indirileceği ümmete müjdeler olsun’ dediler.”⁸⁴ hadîsinde karâe/okumak fiili Allah’a izâfe edilmiştir. Arap dilinde “karâe” fiili, “okumak” anlamının dışında “ortaya çıkarmak” “bildirmek” gibi farklı anlamlara da gelmektedir. Bu anlamda ifade etmek gerekirse İbnü'l-Müneyyir, hadîsi, “Allah Teâlâ, bu vakitte meleklerden dilediklerine, Yâsîn ve Tâhâ sûresini, onların anlayabilecekleri bir ibâre halk ederek bildirdi, işittirdi ve duyurdu.” şeklinde te’vîl etmiştir.⁸⁵ Yine o, hadîste zikredilen ve zaman ifade eden fiilini ise, hâdisenin Allah’a nispeti itibarıyla

⁸² İbnü'l-Müneyyir, *Tefsîru müşkilâti ehâdis*, vr: 13a.

⁸³ İbnü'l-Müneyyir, *Tefsîru müşkilâti ehâdis*, vr: 13a.

⁸⁴ Taberânî, Ebû'l-Kasım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, thk. Tarık b. İvadu'llah b. Muhammed, Abdü'lmuhsin b. İbrahim el-Hüseyni, Kahire: Daru'l-haremeyn, 1415, V/133(4876); Heysemî, *Mecmau'z-zevâid* VII/151(11163).

⁸⁵ İbnü'l-Müneyyir, *Tefsîru müşkilâti ehâdis*, vr: 14b.

değil de, kelâmına muhatap olan meleklerle nispetiyle anlaşılması gerektiğine vurguda bulunmuştur.⁸⁶

(6) İbnü'l-Müneyyir, kaide başlığı altında, zahiren Allah'a nispeti câiz olmayan fiilleri te'vîl ederken, "Allah bir fiil yarattı, ismini de böyle koydu." şeklinde bir ifâde kullanmanın daha tutarlı olduğunu ifâde etmiş, bu görüşün Ebû'l-Hasen el-Eş'arî tarafından da kabul edildiğini söylemiştir.

Bu anlamda İbnü'l-Müneyyir, Allah'a izâfe edilen tecellî ve nuzûl gibi fiilleri te'vîl ederken, "Allah bir fiilde bulundu, ismini tecelli ve nuzûl koydu." şeklindeki ifâdelere de yer vermiştir.⁸⁷

IV. Sonuç

Hadîs ilminin en zor konularından olan müteşâbih hadîslerin yorumu hakkında faydalı bilgiler ihtiva eden İbnü'l-Müneyyir'in *Tefsîru müşkilâti ehâdis bi şekli zâhiri hâ*, adlı eserinin tetkiki sonucunda şu hususlar dikkat çekmektedir.

1. Müteşâbih hadîslerin yorumlanması konusunda dile vâkıf olmak ve dilin bütün ifade biçimlerine aşina olmak gerekmektedir. Zira Hz. Peygamber, Arap dilini çok iyi kullanan birisi olarak, ümmetine o dilin değişik ifadelerini kullanmak sûretiyle meseleleri arzetmiştir. Ne var ki ilk zamanlarda Arap dili selikasına sahip kimseler fazla olduğundan, bu türlü nasların anlaşılması sonraki devirlere oranla daha kolay olmuştur. Ancak, sonraki dönemlerde Arap diline olan vukûfiyet azaldığı için, naslar etrafında yanlış manalar ortaya atılır olmuştur. Bu yüzden İbnü'l-Müneyyir, müteşâbih hadîsleri yorumlamak isteyen kimsede olması gereken en temel vasfın, dile vukûfiyet olduğunu vurgulamıştır.

2. Müteşâbih hadîsler genel itibariyle Allah ile kul arasında müşterek bazı manaları ihtiva ettiğinden, te'vîl olgusunda, tenzih ve tevhid vurgusu asla göz ardı edilmemelidir. Yani, hadîsin dildeki veriler yardımıyla çeşitli yönlerden

⁸⁶ İbnü'l-Müneyyir, *Tefsîru müşkilâti ehâdis*, vr: 14b.

⁸⁷ İbnü'l-Müneyyir, *Tefsîru müşkilâti ehâdis*, vr:8b, 9a.

yorumlanması ve bu yorumların makul görülebilmesi, İslâm'ın tevhid ve tenzih düşüncesine muvafık olmasına bağlıdır. Nitekim İbnü'l-Müneyyir'in, hadîslerde yer alan kelimelere verilen manalar içerisinde Allah'ın zâtına ve sıfatlarına uygun düşen anlamın kabul edilmesinin zaruretine vurguda bulunması dikkat çekicidir. Hatta onun “Şâyet kelimeye verilen manalar arasında Allah'ın zâtına uygun bir mana ihtimali yoksa te'vilden kaçınır, tevakkuf ederiz.” şeklindeki ifâdeleri, konunun önemini ortaya koymaktadır. Bu durumda, te'vîl olgusu, müteşâbih hadîsleri yanlış anlayan ve yorumlayan fırkalara bir önlem amacıyla ortaya atılmıştır. Şâyet te'vîlin sınırları iyice tayin edilmezse yeniden yanlış yorumların ortaya çıkması hızlanacaktır.

3. İbnü'l-Müneyyir, eserin mukaddimesinde, müteşâbih hadîslerin yorumlanması konusunda üç yaklaşımdan söz etmiştir: Muattıla, Müşebbihe ve Münezzihe. Muattıla, hadîslerin manasını kabul etmeyenleri, müşebbihe ise hadîsleri zâhiri üzere anlayarak teşbih ve teccime düşenleri ifâde etmektedir. Münezzihe ise, müteşâbihler karşısında tefvîz ve tevakkuf mesleğini benimseyenler ile te'vîl yanlısı olan halef âlimlerini kapsamaktadır. Yani selef ve halef dinin özünü ve ruhunu koruma konusunda maruf olan metodlarını geliştirmişler, aynı gaye etrafında toplanmışlardır. Bu noktada ifâde etmek gerekirse, İbnü'l-Müneyyir'in, selevin müteşâbih ifâdeler karşısında tefvîz ve tevakkuf mesleğini benimsemesini, kalbi sapıklıktan korumak, dili yanlış ifâdeden muhafaza etmek ve ilimde derinliğe ermemiş kimselerin te'vîle yeltenmesini engellemek gibi bazı sebeplere bağlaması, üzerinde durulması gereken bir konudur. Bununla birlikte İbnü'l-Müneyyir, sonraki devirlerde yanlış anlamların önünü alabilmek için halef metodunun önemine de vurguda bulunmuştur. Hemen şunu da hatırlatalım ki İbnü'l-Müneyyir, hadîslerin anlaşılmasında halefin metoduna göre hareket etse de seleve karşı da oldukça saygılı bir tavır sergilemiştir. Hatta o bazı hadîslerin yorumuna dair bir tevcih bulamadığında selevin metodu olan tevakkuf ve tefvîzi benimsemiştir. Buradan hareketle vurgulamak gerekirse, müteşâbih hadîsler karşısında selevin mesleğini benimsemek mümkün olmakla birlikte, hadîslerin yanlış anlaşılması gibi bir durum söz konusu olduğunda te'vîle dayanmanın daha ihtiyatlı bir metod olduğu ortaya çıkmaktadır.

4. Makalenin girişinde de ifâde edildiği gibi, müteşâbih konusuyla alakalı tefsir ve kelâm sahasında değişik eserler kaleme alınmasına rağmen, hadîs ilminde bu konu yeteri kadar derli toplu ele alınmamıştır. Bununla birlikte girişte isimleri zikredilen, İbn Fûrek, Kasrî, İbn Bezize, İbnü'l-Müneyyir ve Kastallani gibi âlimlerin müteşâbih hadîslerin yorumuna dair kaleme aldıkları bazı eserler tespit edilmiştir. İbn Fûrek'in eseri hariç diğer eserler yazma olarak, bu alanla alakalı ileride yapılacak çalışmaları beklemektedir. Zikredilen bu eserler içerisinde İbnü'l-Müneyyir, konuyu daha derli toplu sunmuştur. Burada İbnü'l-Müneyyir'in bu değerli eseri anahatlarıyla tanıtılmaya ve tahlil edilmeye çalışılmıştır. Eserin tahkik edilip ilim dünyasına kazandırılması da bu sahadaki çalışmalara önemli bir katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Aynî**, Ebû Muhammed Bedreddîn Mahmûd b. Ahmed b.Mûsâ el-Hanefî, *Umdetü'l-kârî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut: Dâru ihyâi' -türâsi'l-arabî.
- Aydınlı**, Abdullah, *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, İFAV, 3. Basım, İstanbul, 2009.
- Aliyyü'l-kârî**, Nureddin b. Ali b. Muhammed, *Mirkâtu'l-mefâtiḥ şerhi mişkâti'l-misbâh*, Dâru'l-fikr, Beyrut, 2010/1432.
- Bağdatlı**, İsmâil Paşa, *İzâhu'l-Meknûn*, MEB, İstanbul 1972.
- Dâvûdî**, Şemseddin Muhammed b. Ali b. Ahmed (945/1538), *Tabakâtü'l-Müfessirin*, thk. Ali Muhammed Ömer, Mektebetü'l-Vehbe, 1972.
- Ebü Dâvûd**, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdî es-Sicistânî, *es-Sünen*, haz. Heysem b. Nizar Temim, Beyrut: Dâru'l-Erkâm, 1999.
- Eroğlu**, Ayşegül, *İbnü'l-Müneyyir'in (ö.683/1284) Hadîs İlmindeki Yeri*, S.Ü.S.B.E, Konya 2009, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Heysemî**, Nureddin Ali b. Ebî Bekr, *Mecmau'z-zevâid ve menbau'l-fevâid*, Beyrut, Dâru'l-fikr, 1412.
- İbn Bezize**, *Minhâcu'l-avârîf ilâ rûhi'l-meârif fi şerh-i müşkili'l-hadis*, Yazma, Dâru'l-kütübi'l-Mısıryye, Hadîs Bölümü, nr:2557. vr:1-255.
-*İzâhus'-sebil ilâ menâhi't-te'vil ve telhîsu müşkil İbn Fûrek*, Yazma, Dâru'l-kütübi'l-Mısıryye, Hadîs Bölümü, nr:271. vr:1-49.
- İbn Ferhûn**, Abdullah b. Muhammed (799/1397), *ed-Dibâcü'l-Müzehheb fi Ma'rifeti A'yâni Ulemâi'l-Mezheb*, thk. Muhamed Ahmedî Ebu'n-Nûr, Dâru't-Türâs yay, Kâhire, ts.
- İbn Fûrek**, Ebû Bekir Muhammed el-Hasen el-İsbahânî, *Kitâbu müşkili'l-hadis ev Te'vilü'l-ahbâri'l-müteşâbihe*, thk. Daniel Gimaret, Dımaşk, 2003.

- İbn Hacer**, Ahmed b. Ali el-Askalânî (852/1449), *Tefsîru'l-Müntebih bi Tahrîri'l Müştebih*, thk. Ali Muhammed, Beyrut; Mektebetü'l-İlmiyye, 1967.
- *Fethü'l-bârî bi-şerhi sahihi'l-Buhârî*, thk. Abdülaziz b. Abdullah b. Abdurrahman b. Baz, Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Muhibbüddîn el-Hatîb, Beyrut: Dârü'l-Ma'rife.
- İbn Hanbel**, Ahmed, eş-Şeybânî Ebû Abdî'llah, *el-Müsned*, nşr: Şuayb Arnavût ve Diğerleri, Müessesetü'r-risâle, 1999/1420.
- **İbn Huzeyme**, Muhammed b. İshak b. Huzeyme Ebû Bekir es-Sülemî en-Nisâbüri, *Sahihu İbn Huzeyme*, thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî, Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmiyye 1970/1390.
- İbnü'l-Müneyyir**, Ahmed b. Muhammed b. Mansûr (ö.683/1284), *el-Mütevârî alâ Ebvâbi'l-Buhârî*, thk. Ali Hasen Ali Abdülhamid, Mektebetü'l-İslâmî, 1990; thk. Salahaddin Makbûl Ahmed, *el-Mütevârî alâ Terâcimi Ebvâbi'l-Buhârî*, Mektebetü'l-Muallâ, Kuveyt, 1987.
- *Tefsîru Müşkilâti Ehâdis bi şekli zâhirihâ*, Süleymaniye ktp., Süleymaniye bl., nr.1055/3; Dâru'l-Kütübi'l-Kavmiyye, nr.27873.
- *et-Teysirü'l-acib fî tefsîri'l-garib*, thk. Süleyman Mollaibrahimoğlu, Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1994.
- Karabulut** Ali Rıza, *İstanbul ve Anadolu Kütüphanelerinde Mevcut El Yazması Eserler Ansiklopedisi*, ys., ts.
- Kasrî**, Ebû Muhammed Abdü'l-celil b. Mûsâ, *Tenbihü'l-efhâm fî şerhi müşkili Hadîsihi Aleyhi's-salâtü ve's-selâm*, Süleymaniye ktp., Mahmut Paşa nr:107. vr:1-51.
- Kehhâle**, Ömer Rızâ (1987), *Mu'cemu'l-müellifin Terâcimu Musannifi el-kütüb el-Arabiyye*, Beyrut; Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1957.
- Kırbaçoğlu**, M.Hayri, "Müteşâbihât Hakkındaki Yaklaşımların Değerlendirilmesi ve Yeni Bir Yaklaşım Önerisi" (1. Kur'ân Sempozyumu, Tebliğler-Müzakereler), s. 363-374, Ankara 1994.
- Maşalı**, Mehmet Emin, *Tefsirde Ehl-i Sünnet Savunması: İbnü'l-Müneyyir Örneği*, Marife, yıl 5, S.3, Konya, 2005.
- Mahlûf**, *Şeceratü'n-Nûri'z-Zekiyye*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.
- Merâğî**, Abdullah Mustafa (d.1881-v.1945), *el-Fethu'l-Mübîn Fî Tabakâti'l-Usûliyyin*, Mısır, ts.
- Mollaibrâimoğlu**, Süleyman, *İbnü'l-Müneyyir ve et-Teysirü'l-Acib fî Tefsîri'l-Ğarib*, (Basılmamış Doktora Tezi) MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1990.
-*İbnü'l-Müneyyir*, *Dia*, İstanbul, 2000, XXI/157.
- Müslim**, Ebû'l-Hüseyn el-Kuşeyri en-Nisâbüri Müslim b. el-Haccâc, *Sahihu Müslim*, İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye.
- Özer**, Salih, *Endülüslü İbn Battâl ve Buhârî Şerhi*, Araştırma yay., 1. bs., Ankara, 2007.
- Öz**, Selahattin, *Kâdı Abdülcebâr ve Kâdı Beydâvî'nin Müteşâbih Âyetlere Yaklaşımının Mukayesesi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) M.Ü.S.B.F., İstanbul, 2011.

- Polat**, Fethi Ahmed, *İslam Tefsir Geleneğinde Akılcı Söyleme Yöneltilen Eleştiriler, Mutezili Zemahşeri'ye, Eş'arî İbnü'l-Müneyyir'in Eleştirileri*, İz Yay., İstanbul, 2009.
- Safedî**, Salahaddin Halil b. Aybek (764/1362), *Kitâbü'l-Vâfi bi'l-Vefeyât*, Dâru'n-Neşr, 1983.
- Sandıkçı**, Kemal, *Sahih-i Buhâri Üzerine Yapılan Çalışmalar*, DİB, Ankara, 1991.
- Sem'ânî**, Abdülkerim b. Muhammed b. Mansûr et-Temîmî (562/1166), *el-Ensâb, Müessesetü'l-Kütübî's-Sekafiyye*, Beyrut, 1988.
- Suyûtî**, Celâleddin Abdurrahmân (ö.911/1505), *Husnü'l-Muhâdara fî Târîhi Mısr ve'l-Kâhire*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1967.
-, *Buğyetü'l-Vuât fî Tabakâti'l-Lügaviyyîn ve'n-Nühât*, I-II, thk., Mu-hammed Ebu'l-Fadl -İbrâhîm, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, ts.
- Şimşek**, M.Sait, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında İki Mesele*, Kitap Dünyası Yay., Konya, 2012.
- Taberânî**, Ebû'l-Kasım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-kebir*, Musul: Mektebetü'l-ulum ve'l-hikem, 1404/1983.
- Tahâvî**, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdi, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, thk. Şuayb el-Arnâvût, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Tekineş**, Ayhan, *Hadîsleri Anlama Problemi*, Işık yay. İstanbul 2002.
- Zehebî**, *el-İber*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, ts.